

Livet på kirkegården

Af Gitte Kjær

Det var et tilfælde jeg kom i gang med at skrive om de danske kirkegårde. Efter en kronik i Berlingske Tidende: "Gå tur på kirkegården" modtog jeg mange opfordringer til at skrive om emnet. Og det chokerede mig at samle billedet af, hvordan forholdene var herhjemme på de danske kirkegårde de første århundreder efter reformationen. I det hele taget var jeg slet ikke klar over, hvor ringe vilkår vi igennem tiderne har budt den mere uformuende del af den danske befolkning, de anderledes troende og folk som af den ene eller den anden grund har været på kant med myndighederne.

Efter reformationen var det forbi med den katolske tids velplejede urtegårde ved klostrene. Kirkegårdene blev om noget samfundets stedbørn. De lå hen som forblæste græsmarker med tuer uden kors, gravramme eller sten,

På kirkegården – efter maleri af Hans Nicolai Hansen, tegnet af kunstneren selv. (Følgeblad til "Ude og hjemme" nr. 143).

således at de pårørende var forhindrede i at genkende de dodes grave. Overalt i riget var der klager over kvæg på kirkegårdene, som kirkegårds-murene, tjørnebeplantningen eller stengærdene ikke kunne holde ude. De græsklædte flader med tuerne fremstod som en skrigen-
de modsætning til de pompøse bisættelser i kirkerne. Forfaldet og ligegyldigheden med kirkegårdene skyldtes dog ikke alene de ændrede kirkelige tilstande, men også samfundets almindelige forarmning og en holdning, der afspejlede begge dele.

Kirken tog afstand fra katolske traditioner på kirkegården. Brudeløb fortsatte dog i mange år, og man vedblev med at afholde markeder på selve kirkegården og udskænkning af øl.

Det blev forbudt at sætte kors på gravene i 1561 for at forhindre den katolske skik med forbøn ved selve graven. Tyve år senere påbød Roskilde Landemode, at alle gravtuer skulle sløjfes, så jorden blev jævnet – for, som det lød, at gøre kirkegårdene mere sømmelige at se på. Uden kors eller tuer var det vanskeligt at finde en bestemt grav. I 1591 blev endog gravrammer og gravtræer forbudt, og almuen kunne hverken værne om eller genkende pårørendes grave.

Forholdene på kirkegårdene forværredes yderligere, da man af pladsmangel begyndte at anlægge kirkegårde uden for byen – væk fra kirkerne.

Først ved at kende til kirkegårdenes usle standard på for eksempel kirkegården uden for Nørreport, forstår man, hvilken ufattelig hån det må have været mod Christian IV's elskerinde, Vibeke Kruse, da hun uden nogen form for ceremoniel blev kulet ned på lige netop denne kirkegård. Hun døde kort tid efter Christian IV og blev begravet klokken 12 om natten den 3. maj 1648 på såkaldt "rakkervis" uden klokkringning eller nogen kirkelig ceremoni.

Ligegyldigt hvilken beskaffenhed kirkegårdene havde, var det en straf uden lige at blive nægtet begravelse på en kirkegård, i kristen jord. Indtil 1866 var det forbudt at begrave selvmordere på kirkegårdene. Desuden var bandsatte, henrettede forbrydere – med undtagelse af henrettede ved sværdet, svindlere, tyve, spillere – strandvaskere og ikke kristne forment adgang til en kristen begravelse. De spedalske opfattedes som urene og var henvist til specielle kirkegårde.

Christian V's forordning af 7. november 1682 forbød

kvinder i ligfølget. Ud over arvinger, den nærmeste slægt samt højst 6 mænd måtte der kun være 36 ligbærere til stede, men ingen kvinder. Hvornår kvinder igen fik tilladelse til at deltage i ligfølget og vise sig i den forbindelse på kirkegården, står hen i det uvisse. I midten af forrige århundrede var det stadig skik på Samsø, at kvinder ikke fulgte et lig til jorden, kun de allernærmeste af den kvindelige slægt var med indhyllet i sørgeklør. H.C. Andersen fortæller i "Mit Livs Eventyr", at H.C. Ørsteds hustru og datter ikke var til stede ved Ørsteds begravelse i 1851. Det anså man dengang ikke for at være sømmeligt for kvinder. Århundredet inden var der til gengæld andre grupper, som blev tvunget til at opholde sig på kirkegårdene. Fra begyndelsen af 1700-tallet eksercerede bønderne i Det nationale rytteri og landmilitsen på kirkegårdene to timer om sommeren og en time om vinteren umiddelbart efter gudstjenesten, som karlene havde pligt til at deltage i. Enhver kirke i landet har sandsynligvis haft en gabestok uden for våbenhusdøren på kirkegården. Bønder, der ikke mødte op til militærøvelserne, blev straffet heri, men det kostede også en tur i gabestokken, dersom menigmand krænkede Gud eller kirken, var løsagtig eller forsøgte troldomskunster.

Undertiden kom der de mest mærkværdige forordninger i forbindelse med begravelser og kirkegårde. Under Struensee måtte begravelser en periode udelukkende foregå om natten mellem kl. 1 og kl. 6. Sommeren 1771 vandrede de fattige i de lyse sommernætter ud til Assistens kirkegården på Nørrebro, men om efteråret protesterede magistraten. De fattige havde ikke råd til at betale lys eller fakler. Og turen ad den dårlige vej ud ad byen må have været lang i faglernes skær. Forordningen blev ændret til at begravelser skulle finde sted mellem klokken 5-9 om morgenen. Så gjorde kancelliet indsigelse, idet der tabtes en halv arbejdsdag, når følget havde trøstet sig med flasken. Blev de sørgende alt for fulde, tabtes en hel arbejdsdag. Efter Struensees fald i 1772 vendte alt tilbage til de gamle tilstande.

Alle der havde råd til det lod sig begrave i kirkerne, og igennem århundreder var stanken fra de fornemme begravelser i kirkernes gulve et voksende problem. Der var kun trælemme mellem kirkegængerne og kisterne nedenunder.

Den første, der frivilligt lod sig begrave på en assistents

kirkegård var sekretær i krigskancelliet og frimurere Johan Samuel Augustin. Han bestemte i et tillæg til sit testamente, at han ville begraves i fri luft mellem de fattige, der var lige så rige over for Gud som han. Da der endelig kom forbud mod bisættelser i kirkerne 1805, blev det af afgørende betydning for alle danske kirkegårde og det mest skelsættende i kirkegårdshistorien siden reformationen.

Fra 1826 søgte man at indskrænke benyttelsen af kirkegårde i selve København ved at kræve en afgift af hver ny grav inden for voldene. Landets kirstyre varetoges til 1848 af Danske Kancelli, og året efter kom kirkegårdene ind under Folkekirken. Der kom nu forbud mod begravelser i byen. Hvordan det ville være gået med de store koleraepidemier, der prægede 1800-tallet uden dette forbud, tør man næppe forestille sig.

Der var store vandproblemer på så godt som alle kirkegårde, således som det tydeligt fremgår af Claudius Rosenhoffs digt om Frederiksberg kirkegård:

Fra børnenes legeplads på den gamle kirkegård i Horsens, malet i 1878 af Wenzel Tornøe (1844-1907).

Foto: Horsens Kunstmuseum.

Den druknes ej, som hænges skal,
et gammelt ordsprog melder.
Her manges sig fra galgen stjal,
blev druknet i en kælder.
Til sidste stund man øser vel
at tør kan kisten lande.
Det nytter ej, den salig fjæl
må her dog "træde" vande.

"Drain" koster penge, og vort ly
er alt ej ganske billigt.

I 1861 kom den første lovgivning om kirkegårdenes indretning. Alle kirker blev derefter underkastet et årligt syn, foretaget af distriktsprovsten sammen med to bygningskyndige mænd. Det blev udtrykkeligt fastslået, hvad kirketiendeejeren havde tilladelse til. Loven fik især betydning for provinsens kirkegårde, der for de flestes vedkommende var i privat eje.

Ligbrænding og urnenedsættelse er efter forbud mod kirkebegravelserne det næste skelsættende og revolutionerende for de danske kirkegårde. Ligbrænding var et heftigt diskussionsemne i offentligheden i 1880'erne. Foreningen for ligbrænding stiftedes den 24. marts 1881. For at vise, hvorledes resterne af et legeme så ud efter en ligbrænding, blev asken efter to ligbrændinger på Østre gasværk af en hund og en kat fremvist ved foreningens første offentlige møde den 31. marts 1881. Efter lange forhandlinger lykkedes det at bevæge universitetet i Lund til at overlade krematoriet liget af en svensk tugthusfange, der havde begået selvmord. Og således blev en svensker den første, som blev kremeret her i landet. Liget blev smuglet til Danmark, og en mindre kreds af interesserede videnskabsmænd samledes i krematoriet den 13. september 1886 for at overvære begivenheden. På mindre end fire timer var liget fuldstændig forvandlet til aske.

Loven om ligbrænding kom i 1892. To år senere blev det tilladt folkekirkens præster at medvirke ved højtideligheden forud for ligbrænding, og i 1899 stiftedes Foreningen for Borgerlig Begravelse og Ligbrænding. Folk kunne ikke straks forlige sig med tanken om at blive brændt, når de var døde:

"Grav mig ny'er, grav mig ny'er, brænd mig itte, når
jeg dy'er", lød en vise fra slutningen af århundredet.

Økonomi i forbindelse med kirkegårde har givet sig mange mærkelige udslag. Men toppen er nok, da der i 1800-tallet var gravstedsbetaling efter ligvognens størrelse, efter om der anvendtes den fine ligvogn eller de mindre ligvogne. Rent praktisk var taksterne dog nemme at arbejde med, idet bedemanden med det samme kunne udregne prisen, når man opgav den ønskede ligvogns størrelse.

Overtroen har altid floreret på kirkegårdene. De danske hekse holdt især til på Gørding kirkegård ved Ribe og på Ullemose kirkegård. Men ud over hekse var folk skrækslagne for onde gengangere, der måtte gå igen hver nat for at sone den uret eller forbrydelse, de havde påført andre.

Det var grunden til, at man ved begravelsen tog så mange forholdsregler som muligt. I eller uden forbindelse med nedmaning slog man undertiden en pæl gennem den døde.

Fører de døde en slags liv i deres grave på kirkegården? I folkemindelitteraturen findes der adskillige eksempler på den gravide kvinde, der fik ble, vand og saks med i kisten, så hun kunne føde i de dødes rige. En ugift pige

Landet kirkegård.
Elviras gravsten.
Foto: Gitte Kjær

blev begravet i sin brudekjole for at hendes bryllup kunne foregå standsmæssigt i det hinsidige. Natten er de dødes dag. Deres "tilværelse" i mørket på kirkegården er som et negativbillede af de levendes i lyset. Men man havde også en forestilling om et andet "land", "nobiskro" eller "nobiskrog".

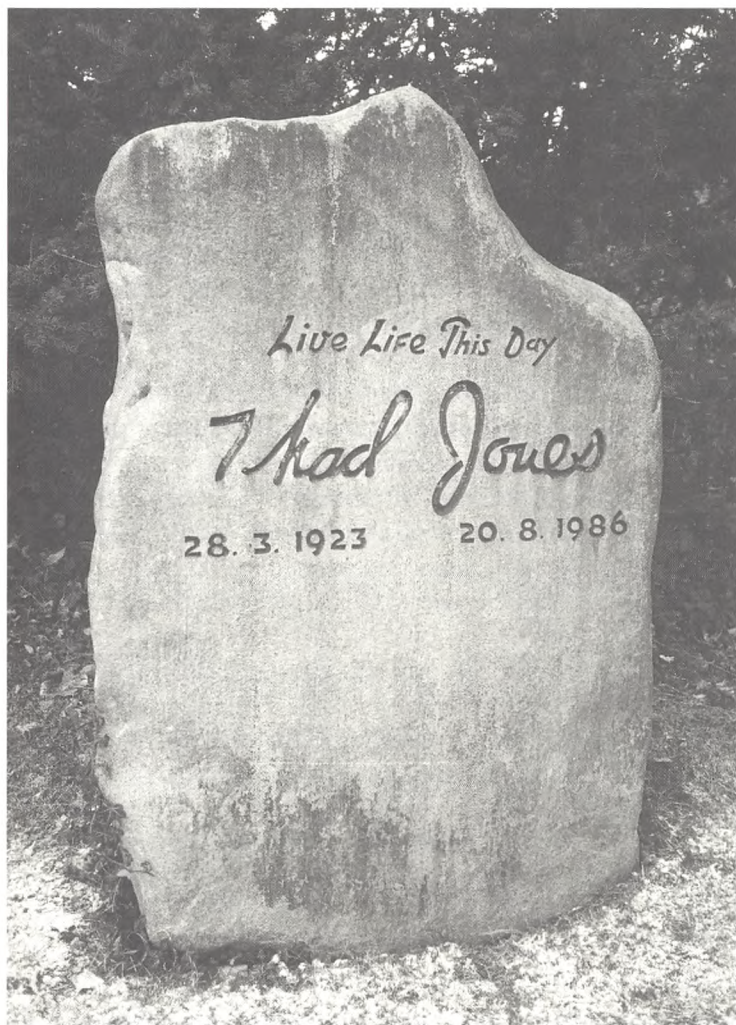
I begyndelsen af 1900-tallet blev der opført drivhuse ved flere kirkegårde, således ved Vestre kirkegård i København. Det afspejlede den voksende interesse for beplantning og blomster på kirkegården. Man begyndte ligeledes at pynte gravene ved juletid. Med forbillede i udlandet kom der derefter mosdyr, bamser, eger og juletræer på de danske kirkegårde. Og der kom lys på gravene, således som vi kender det fra de katolske lande, der sætter lys på gravene allehelgensdagsaften. Og mange nygifte er begyndt at lægge deres brudebuket på Liden Kirstens grav på Vestervig kirkegård, hos Elvira Madigan på Landet kirkegård på Tåsinge eller på andre kirkegårde, der måske ikke har slet så sørgelig en historie at byde på.

Håbet om at blive begravet nær ved kirken eller i hvert fald på kirkegården kunne ikke opfyldes for en bred kategori i de danske kirkegårdes tidlige historie. Kun langsomt og over en meget lang periode er porten blev åbnet for alle uanset tro eller mangel på samme.

Christiansø kirkegård.
Foto: Gitte Kjær

Fra at være græsklædte flader rundt om kirkerne har kirkegårdene ændret karakter, og det gælder både de kirkegårde, der i provinsen ligger rundt om kirkerne, og byernes assistenskirkegårde. Inddeling af kirkegårdene efter fastlagte samfundskriterier synger på sidste vers, omend økonomien stadig spiller en rolle. Der holdes ikke markeder, bystævner eller retterting på kirkegårdene mere, og det vil sandsynligvis være vanskeligt at finde blot et enkelt sted, hvor der tørres vasketøj, således som det var almindeligt brugt tidligere. Kvæget er forlængst drevet ud fra kirkegårdene, og de er ophørt med at fungere som "åbne pladser", hvor folk samles. Kirkegårdene fik mere værdighed, da de fornemme lig rykkede ud på kirkegårdene fra begyndelsen af 1800-tal-

Thad Jones gravsten på
Vestre kirkegård,
København.
Foto: Gitte Kjær

let, med nedlæggelse af særlige fattigkirkegårde eller fattighjørner og under romantikkens indflydelse. På de gamle kirkegårde er der i dag stadig indhegnede familiegravsteder med støbejernsgitter, som forbinder kulturhistorien med industriens, og mausoleerne vidner om, at her ligger der mennesker begravet, der ønsker at blive mindet. Undertiden er det andre, der ønsker at minde dem.

Interessen for et personligt gravsted er vendt tilbage. Det sker efter, at flere generationer er forsvundet ud i intetheden og kun efterlader sig et nummer på kirkegården. Omvisninger på kirkegårde er ubredt over hele landet. Fremtiden vil vise, om det er muligt at kombinere det kulturhistoriske aspekt med privatsfæren på vore kirkegårde. Det vil det sandsynligvis, hvis andre har den samme respekt for de døde på vore kirkegårde, som det kommer til udtryk i en anekdote om Storm P. Han stod en dag sammen med skuespilleren Ebbe Rode ved en kendt kunstners grav. Ebbe Rode tog hatten af, mens Storm P. beholdt sin på. Det er Ebbe Rode, som fortæller anekdoten.

“Måske har jeg set lidt forundret på ham, for pludselig sagde han genert: Jeg tager ikke hatten af, for jeg synes, at det måske kunne se ud, som om jeg ville være anmassende”.

*Gitte Kjær, Hellerup.
Cand. mag.*